
Liivimaa luuletajanna preili von Graf ja tema luuletuste Hupeli „Põhja mistsellides“ ilmumise tagamaad

Kairit Kaur

1781. aastal ilmus August Wilhelm Hupeli jätkväljaande „Põhja mistsellid“ („Nordische Miscellaneen“) 3. tükis 20 luuletusest koosnev värsipõimik „Ühe kõrgemast seisusest liivimaalanna mitmesuguseid luuletusi ja laule“ („Vermischte Gedichte und Lieder einer Liefländerin von Stande“).¹ Tegemist oli teadaolevalt esimese luulekogu mahus luuletusi avaldanud liivimaalannaga, kelle nimi erinevalt kahest üsna vahetult enne teda samuti anonüümsete luulekogude avaldamiseni jõudnud kuramaalannadest hertsoginna Benigna Gottliebest ja Elisa von der Reckest ei olnud väga kaua aega teada. Baltisaksa kirjanduslood tema nime ei maini, ka ei leia viidet sellele värsipõimikule baltisaksa kirjandusleksikonidest. Oma nime ja isiku unustusse vajumisele aitas kaasa ka tagasihoidlik autor ise. Toimetaja märkuses oli Hupelil luuletajanna ja tema loomingu kohta öelda vaid järgmist:

„Mind paluti ajakirja lisada need luuletused, mille väärtuse üle asjatundjad ja asjaarmastajad kergesti otsusele jõuavad. Rõõmuga täidan selle palve, eriti seetõttu, et luuletused mõne Liivimaa preili sulest ei kuulu just igapäevaste nähtuste hulka, ja käesolevad on, kui ma ei eksi, esimesed, mis väikese kogumikuna trükkis ilmuvad. Tagasihoidlik autor on kaugel sellest, et anda liigsoodne hinnang oma tööle, mis võib-olla kunagi ei oleks trükivalgust näinud, kui

---

¹ Luulekogu tutvustust vt Kairit Kaur. Baltisaksa naiste esimesed luulekogud ja -põimikud. – Keel ja Kirjandus, 2011, nr 8–9, lk 621–624.

sõbrad ei oleks teda avaldama julgustanud. Piisav põhjus kaitsmaks tema luuletusi õelutseva laitude eest ja andmaks neile võimalus heatahtlikuks vastuvõtuks. Autori nime teatavakstegemise luba ma ei saanud.²

Käesolev artikkel püüab viimaks tuua selgust tundmatu luuletajanna isiku ja tema luuletuste ilmumise tagamaade kohta. Esimese katse autori isiku kindlakstegemiseks võttis ette Indrek Jürjo oma 2004. aastal ilmunud monograafias „Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel“. Hupeli kirjade põhjal Riia orbudekohtu raamatupidajale ja tema „Põhja mistsellide“ kaasautorile Jakob Benjamin Fischerile (1731–1793), kes liivimaalanna kirjad Hupelile vahendas, suutis ta identifitseerida luuletuste autori kui „preili von Grafi“.³ Jürjo tugines seejuures ilmselt ühele kohale Hupeli kirjas 27. juunist 1786, ajast viis aastat pärast luulepõimiku ilmumist, milles seisab: „Kui väga rõõmustan ma võimaluse üle preili von Grafiga isiklikult tuttavaks saada, kuna ma seda suurepärast luuletajannat juba senini olen austanud. Kinnitage tollele nagu ka kolleegiumiassessor Wildbergile ja tema abikaasale minu ülimalt lugupidamist.“⁴ Tundub, et enne seda Hupel luuletajanna nime ei teadnud. Aastatel 1780–1781 luuletuste avaldamisega seotud kirjades tema nime ei mainita, kirjas Fischerile 10. detsembrist 1781 öeldakse vaid: „3. tükis avaldatud preili v... kirjad leiavad siinkandis suurt poolehoidu.“⁵ Daami eesnime kohta ei selgu Hupeli kirjadest paraku mitte midagi.

Minu esimene oletus oli: ehk oli selleks Caroline? Nimelt on ainuke Balti naise luuletus, mis „Mitmesuguste luuletuste ja

---

² Vermischte Gedichte und Lieder einer Liefländerin von Stande. – Nordische Miscellaneen. Riga, 1781, lk 174; Kairit Kaur. Weibliche Autorschaft in deutschbaltischen Zeitschriften in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. – Heinrich Bosse, Otto-Heinrich Elias, Thomas Taterka (toim.). Baltische Literaturen in der Goethezeit. Würzburg, 2011, lk 335–336.

³ Indrek Jürjo. Liivimaa valgustaja August Wilhelm Hupel 1737–1819. Tallinn, 2004, lk 284–285.

⁴ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Läti Riiklik Ajalooarhiiv, edaspidi: LVVA) 4038-2-382, L 194.

⁵ LVVA 4038-2-382, L 178.

laulude“ kõrval enne aastat 1800 baltisaksa ajakirjanduses ilmus, allkirjastatud nimega *Caroline von G - -*.

Willkommen bunte Blumen-Au,
und du voll holder Pracht
beblünte Flur, begerbt von Thau
der Balsam reichen Nacht.

Nun flieht die Schöpfung überall
die sorgenlose Ruh,
und Heerden irren durch das Thal
den fetten Weiden zu.

Wie sich die frohen Hirten freun,
wie alles hüpf und spielt –
und wollt ich nimmer fröhlich seyn,
da jedes Freude fühlt!

O dann verdient ich nimmerhin
dich schönen Tag zu sehn,
nicht Mensch zu seyn, nicht was ich bin,
könnt' ich gefühllos seyn.⁶

Ilmus see „Laul hommikul“ Friedrich Gotthilf Findeiseni jätkväljaande „Lugemik Eesti- ja Liivimaale“ („Lesebuch für Ehst- und Livland“) 1787. aasta 5. tükis,⁷ mida trükiti Põltsamaal Grenziuse ja Kupzau kirjastuses. Ehk saatis preili von Graf Hupelile Põltsamaale hiljemgi luuletusi, too andis need üle aga Findeiseni selgemalt meelelahutusliku sisuga lektüüriajakirjale? „Liiga kiriklikena“⁸ 1781. aasta väljaandest välja jäänud luuletuste hulka seda rõõmsameelset pastoraalset, ehk šveitsi idüllikust Salomon Gessnerist

---

⁶ Minu üsna vabas, originaali stroofivormi mittejärgivas tõlkes: Sind tervitan ma, lillekirju aas, / ja sindki, nurm, mis õitevöös / ja pargit kastepisaratest maas, / mis pühkind lohutaja öö. // Nüüd jätnud maha loodu kõik, / on helgemeelne rahu, / ja, kõrvas rohumaade hõik, / läeb kari läbi oru. // Kuis ilutsevad karjused, / kõik hüpleb, keksleb, mängitleb – / kuis võiksin nukker olla mina veel, / kui rõõmus igäühe meel! // Ei siis ma oleks iial seda väärt – / sind näha, imeilus päev. / Ei tundetuna saaks ma olla inimene, / ei saaks ma olla mina ise.//

⁷ Caroline von G - -. Lied am Morgen. – Friedrich Gottfried Findeisen (Hrsg.). Lesebuch für Ehst- und Livland. St. 5. Oberpahlen, 1787, lk 465.

⁸ I. Jürjo. Liivimaa, lk 285.

eeskuju saanud Chevy Chase'i stroofis luuletust vaevalt et liigitada saab.

Hupeli kirju Jakob Benjamin Fischerile lugedes selgub tõepoolest, et preili von Graf läkitas luuletusi Hupelile ka hiljem. Nagu selgub aga ülaltsiteeritud kirjast 27. juunist 1786, keeldus Hupel seekord avaldamisest. Ta põhjendas seda oma „Põhja mistsellide“ profiiliga, mis oli tegelikult ette nähtud maiskonnalooste artiklite avaldamiseks, ning et preili von G. luuletused said selles ilmuda vaid seetõttu, „et ühe Liivimaa preili luuletused olid [tollal] äärmiselt haruldane nähtus, ja kuna ma tänutundest Teie [Jakob Benjamin Fischer, K.K.] vastu selle soovi täitmisest keelduda ei saanud.“⁹ Seekord näib preili von G. aga olevat Hupelile saatnud suurema valiku luuletusi kellegi Liivimaa nooruki sulest, mille Hupel järgmiste sõnadega tagasi lükkas: „Kuid ühe noore liivimaalase luuletused ei ole kuigi haruldased“ ja ta soovitab need avaldada „doktor Schlegeli mitmesugustes artiklites“ või „rektor Snelli perioodilises kirjutises“.¹⁰ Viimast trükiti samuti Põltsamaal. Gottlieb Schlegeli Mitmesugustes Artiklites ja Hinnangutes Õpetatud Teoste (Vermischte Aufsätze und Urtheile über gelehrte Werke) ei oleks preili von Graf oma luuletusi enam kuidagi avaldada saanud, sest Schlegeli retsensioonajakiri oli lõpetanud ilmumise juba 1783. aastal. Kuid ka luuletuste avaldamisega Riia toomkooli rektori Karl Philipp Michael Snelli Patriootilistes Vestlustes (Patriotische Unterhaltungen) oli ta ilmselt juba hiljaks jäänud, sest ka see ajakiri lõpetas ilmumise juba 1786. aastal. Kuivõrd aga nii Snelli kui ka Findeiseni ajakiri ilmusid Põltsamaal, võis liivimaalanna luuletus ehk kirjastuse kaudu Findeiseni lektüüriajakirja jõuda?

Paraku ei suutnud ma kedagi Caroline von Grafi nimelist Riia kirikuraamatutest leida. Isegi nimevormi „von Graf“ mitte. See viis mõttele, et tegemist võis olla pseudonüümiga. Mitmed tähelepanekud andsid selleks oletuseks alust.

---

⁹ LVVA 4038-2-382, L 195–196.

¹⁰ LVVA 4038-2-382, L 196.

Esiteks, Hupeli kirjadest ei selgu, et ta oleks poetessiga isiklikult tutvunud. 1786. aasta 3. juuli kirja postskriptumis seisab vaid, et preili von Graf olevat Hupelit tervitada lasknud: „P. S. härra kolleegiumiassessor Wildbergile, ja suurepärasele preili von Graffile, kellelt mul oli au saada tolle [st kolleegiumiassessor Wildbergi, K.K.] vahendusel tervitus ülimalt heatahtliku mälestuse kõige meelitavama tõestusena.“¹¹ Hupel võis tema nime teada ka vaid mõnest Fischeri kirjast.

Teiseks, perekonnanimi von Graf ei ole „Mitmesuguste luuletuste“ ilmumise aja paiku tuvastatav ei Liivimaa immatrikuleeritud ega immatrikuleerimata aadli seas.¹²

Kolmandaks, vaadates läbi 18. sajandi baltisaksa ajakirju, jäi silma, et kui üldse naisautori perekonnanime edasi anti, siis erakordselt sageli initsiaali G. abil. Juba 1748. aastal astus Riias väljaantud Erich Johann von Mecki moraalse nädalikirja Inimtegevuste Rahulik Vaatleja (Der ruhige Bemercker Mensch. Handlungen) 49. tükis fiktiivse lugejakirja autorina üles keegi **Virtuosa von G*****. 1780 ilmusid Heinrich Ferdinand Mölleri lektüüriajakirjas Lugejatele ja Lugejannadele (Für Leser und Leserinnen), mida anti välja Mitavis, reisimuljed „Karnevalilöbustustest Napolis, **proua G.** kirjadest krahv A. D.-le“. 1786 protesteeris keegi **lugejanna G.** Eestimaalt August von Kotzebue ajakirjas Vaimule ja Südamele (Für Geist und Herz) kellegi eestimaalase B. eestimaalannade vastu suunatud üleolevate märkuste vastu. Ja 1787. aastal ilmus ülalmainitud **Caroline von G** - - luuletus. Ühtki teist tähte ei kasutata naisautorit tähistava initsiaalina korduvalt.¹³ Kasutada olevate näidete väikese hulga tõttu lõplikke järeldusi teha ei saa:

¹¹ LVVA 4038-2-382, L 199.

¹² Ernst von Mühlendahl, Heinrich von Hoyningen gen. Huene (toim.). Die Baltischen Ritterschaften. Übersicht über die in den Matrikeln der Ritterschaften von Livland, Estland, Kurland und Oesel verzeichneten Geschlechter. 2., verb. u. erw. Aufl. Limburg/Lahn, 1973; J. Siebmachers grosses Wappenbuch. III, Abt. 3, T. 1–2. Nürnberg, 1898, 1901; Alfred Hansen. Stammtafeln nichtmatrikulierter baltischer Adelsgeschlechter. I–II. Hamburg, Hamm, 1961–1963. Vt ka: Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften (kõited on ilmunud aastatel 1929–2013).

¹³ K. Kaur. Weibliche, lk 333–335.

initsiaal G. võis viidata ka mõnele muule nimele kui Graf, kuid selle initsiaali tavapärasest sagedam esinemine ning regiooniülene levik võiks siiski viidata sellele, et tegemist ei olnud puhta juhusega, vaid et sellel tähel võis naisautorluse tähistamisel ja siinsete naiste pseudonüümi valikul olla mingi üldisem põhjus. Milline?

Ehk võis tegemist olla 1747.–1748. aastal ilmunud saksa valgustuskirjaniku Christian Fürchtegott Gellerti romaani „Rootsi krahvinna von G*** elu“ („Leben der schwedischen Gräfin von G***“) mõjuga, mille peategelaseks oli Rootsile viitamisele vaatamata liivimaalanna? Peategelase krahvinna von G*** eesnime romaanis küll ei mainita, kuid siit võib leida kodanlannast tegelaskuju Caroline, kel oli enne seda, kui krahv von G*** abiellus meie aadlikust kangelannaga, krahviga lähedane suhe ning kes saadeti ära Liivimaale, kus temast kujunes kirjanduslikult haritud daam.¹⁴ Gellerti romaan pakkus siitkandi kirjandushuvilistele naistele seega mitmeid tege- lasi identifitseerumiseks ja kombineerimiseks ning eriti liivimaalannad võisid seda võimalust ka kasutada. Võib-olla oli ka Barbara Juliane von Krüdenere sellest teosest mõjutatud, kui ta oma perekonnaloost ja isiklikust elust ainekst ammutava romaani „Valérie“ (1803) peategelastele rootsi päritolu omistas?

Neljandaks, üks Hupeli lause tegi valvsaks. Ta ütleb oma kirjas Jakob Benjamin Fischerile liivimaalanna luuletuste vastuvõttu kirjeldades, et üks eestimaalane olla patriotismist neile koguni viisid kirjutanud. „Et ka üks Teie [s.t Jakob Benjamin Fischeri, K.K.] luuletus, ilma Teie kavatsuseta, kogus[se] on [sattunud], on mulle meeldiv.“¹⁵ See väljütlemine tekitas kahtluse, et liivimaalanna luuletuste näol võis olla tegemist riialaste vingerpussiga, kes lubasid endale ehk väikest nalja kõrgesti õpetatud provintsi- pastori arvel. Naiste nimel luuletuste kirjutamine oli 18. sajandi lõpu Eesti- ja Liivimaal küllaltki levinud.¹⁶ Seega oli võimalik, et

¹⁴ Christian Fürchtegott Gellert. *Leben der Schwedischen Gräfin von G****. Erster Theil. Leipzig, 1763, lk 20 ja 37 jj.

¹⁵ LVVA 4038-2-382, L 183.

¹⁶ Vt Kairit Kaur, *Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland, 1654–1800. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden*. Tartu, 2013, lk 105–116.

Fischer ja/või mõned teised Riia õpetatud mehed kirjutasid luuletusi, mille nad väikeseks kogumikuks koondasid ja naisautorlust teeseldes Hupelile saatsid. Sel juhul läksid nad oma mänguga küll väga kaugemale – Hupel sai kingiks koguni naise silueti.¹⁷

Kuid üks õnnelik leid pani mind pseudonüümi hüpoteesi osas vähemasti osaliselt ümber mõtlema. Nimelt leidsin Ulrike Plathi vihje peale Läti Ülikooli Akadeemilisest Raamatukogust üles Karl Philipp Michael Snelli 1786. aastal välja antud ettekande (Programmschrift) „Kirjanduslikke ja biograafilisi teateid õpetatud naistest“ („Litterarische und biographische Nachrichten von gelehrten Frauenzimmern“), mida mul Eesti raamatukogudest leida ei olnud õnnestunud. Selles ettekandes oli Snell vaadelnud keisrinna Katarina II kroonimisjuubeli puhul 53 religioosseid, loodusteaduslikke või ilukirjanduslikke teoseid kirjutanud naist, kelle seast seitse olid seotud Eesti-Läti alaga. Ja siin seisis number 41 all järgmine tekst: „von Graf on ühe õpetatud Liivimaa preili nimi, keda ma lähemalt ei tunne. Kui aastal 1782 näitlejanna madaam Brandes meie juures esimest korda Ariadnet Naxosel oli mänginud, lugesime üht trükitud luuletust tema kiituseks, mis sisaldas tugevaid mõtteid ja väljendas palju tundelisust. Kuulujutt pidas ülalmainitud preilit selle autoriks.“¹⁸ Snell paistab kahtlevat selle autori olemasolus või vähemasti tema autorluses ega seosta seda nime ka Hupeli jätkväljaandes ilmunud luulepõimikuga. Võimalik, et see fiktiivsuse kahtlus oli üks põhjustest, miks preili von Graf nimi ei leidnud teed baltisaksa kirjandusleksikonidesse. Torkab igatahes silma, et ta on ainuke Snelli poolt mainitud naistest, kelle nimi ei ole Johann Friedrich von Recke ja Karl Eduard Napiersky

---

¹⁷ LVVA 4038-2-382, L 179.

¹⁸ Karl Philipp Michael Snell. Litterarische und biographische Nachrichten von gelehrten Frauenzimmern. Erste Probe. Zur Einladung auf die öffentliche Redehandlung, welche zur Gedächtnißfeyer der Krönung der Allerdurchlauchtigsten Großmächtigsten Kayserin und großen Frau, Catharina Alexiewna, Kayserin und Selbstherrscherinn aller Reussen u. u. u. den 24sten September dieses Jahres 1786 Vormittags um 10 Uhr in der rigischen Stadt=Domschule gehalten werden soll. Allen hohen Gönnern und Freunden zugeeignet von Karl Philip Michael Snell, Rector der Domschule. Riga, 1786, Nr 41.

„Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kirjameeste ja õpetlaste leksikoni“ („Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland“ I-IV, 1827–1832) ja sealtkaudu ka hilisematesse kirjandusleksikonidesse üle kandunud. Mulle oli aga korraga üsna selge, et selline luuletaja oli olemas. Pöördusin tagasi Riia kirikuraamatute juurde, lähtudes võimalusest, et ehkki eesnime Caroline puhul võis tõesti tegemist olla pseudonüümiga, siis perekonnanime puhul see niimoodi olla ei pruukinud.

Ja tõepoolest, 1. oktoobrist 1738 leiame Riia Peetri kiriku sünnimeetrikast sissekande 25. septembril 1738 sündinud Catharina Elisabeth Graffi kohta, kes oli meditsiinidoktori, samuti Riia garnisonimeediku ja linnafüüsikuse Benjamin Theophil Graffi ja Catharina (snd von Fischer) tütar.¹⁹ Tema vanematel oli veel neli last. Kaks neist olid pojad: juba imikueas lahkunud Ludolph August (1740–1741)²⁰ ja hilisem vene ohvitser ja Georgi ordeni kavalier,²¹ 1741. aastal sündinud Peter²². Kaks last olid aga tütred: 20. septembril 1742 sündinud ja Peetri kirikus ristitud Johanna Regina²³ ning 26. mail 1744 sündinud ja toomkirikus ristitud Barbara Gottlieb.²⁴

Need tüdrukud võisid olla ema poolt suguluses Riia Fischeritega, mis seletaks, kuidas Jakob Benjamin Fischer sai „kõrgemast soost liivimaalannaga“ seotud olla. Ainult et ka Jakob Benjamin Fischeri eesnime eest ei leia me aadlipartiklit „von“. Edasise uurimise käigus ilmnis siiski, et ka Catharina von Fischer ei olnud aadlik sünnist saati. Riia toomkiriku sünnimeetrika aastatest 1692–1736²⁵ annab teada, et see 11. detsembril 1716 ristitud naine oli D.[oktor] Fischeri ja Anna Regina, snd Hammerschmidt, tütar.²⁶ Doktor Fischer on

---

¹⁹ LVVA 1427-1-3, L 54, nr 88.

²⁰ LVVA, 1427-1-3, L 102, nr 17; August Buchholtz. Materialien zur Personenkunde der Ostsee Provinzen. – Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka (Lāti Ūlikooli Akadeemiline Raamatukogu), RARA-osakond, 15G1, lk 73.

²¹ Buchholtz 15G1, lk 73.

²² LVVA 1427-1-3, L 145, nr 41.

²³ LVVA 1427-1-3, L 200, nr 103.

²⁴ LVVA 1426-1-296, L 223, nr 56.

²⁵ LVVA 1426-1-295.

²⁶ LVVA 1426-1-295, L 246, nr 118.

aga balti kirjandus- ja kultuuriloos vägagi tuntud isiksus. Johann Bernhard von Fischer (1685–1772) oli Riia linnafüüsikus, keisrinna Anna Ivanovna ihuarst ja arhiaater, s.t Vene meditsiinivaldkonna juht, ning lisaks valgustuskirjanik. Balti kultuurilukku on Fischer läinud eelkõige 1753. aastal ilmunud „Liivimaa põllumajandusraamatuga“ („Liefländisches Landwirtschaftsbuch“, 2. tr 1772) ja kirjanduslukku Montan zu Hinterbergeni pseudonüümi all 1745. aastal ilmunud luulekoguga „Mäetaguse üldine ja eriomane talve- ja suverõõm, sekka puistatud füüsikalisi ja moraalseid tähelepanekuid värssides“ („Hinterbergens allgemeine und eigene Winter- und Sommerlust, mit untermischten physikalischen und moralischen Betrachtungen“).²⁷ 1736, vaid mõned kuud enne oma tütre pulmi, ta nobiliteeriti.²⁸ Tema vend Jakob Johann, kes kandis edasi kodanlikku nime, oli Jakob Benjamin Fischeri isa.²⁹

Ka Johann Bernhard von Fischeri väimees tõsteti hiljem oma teenete eest aadliseisusesse. Benjamin Theophil von Graf (1700–1767)

---

²⁷ Johann Friedrich von Recke, Karl Eduard Napiersky (toim.). Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. I. Mitau, 1827, lk 577–580; Theodor Beise (toim.). Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehtland und Kurland von J. F. v. Recke und C. E. Napiersky. Nachträge und Fortsetzungen, unter Mitwirkung von C. E. Napiersky. I. Mitau, 1859, lk 189; I[sidor] Brennsohn. Die Aerzte Livlands von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. Ein biographisches Lexikon nebst einer historischen Einleitung über das Medizinalwesen Livlands. Riga, 1905, lk 160–161; Wilhelm Lenz (toim.). DbBL = Deutschbaltisches biographisches Lexikon, 1710–1960. Im Auftrage der Baltischen historischen Kommission begonnen von Olaf Weding und unter Mitarbeit von Erik Amberger und Georg von Krusenstjern. Köln, Wien, 1970, lk 218; May Redlich. Lexikon deutschbaltischer Literatur. Eine Bibliographie. Hrsg. von Georg-Dehio-Gesellschaft. Köln, 1989, lk 89; Gero von Wilpert. Deutschbaltische Literaturgeschichte. München, 2005, lk 115, 117; Carola L. Gottzmann, Petra Hörner (toim.). Lexikon der deutschsprachigen Literatur des Baltikums und St. Petersburg. I. Berlin; New York, 2007, lk 425; Ulrike Plath. Stille im „Haus“. Hausvater, Verwalter und transkulturelle Gesellung in der baltischen ökonomischen Literatur zwischen 1750–1850. – Inken Schmidt-Voges (toim.) Ehe. Haus. Familie. Strategien und Inszenierungen häuslichen Lebens 1750–1850. Köln, 2010, lk 188–191.

²⁸ DbBL, lk 218; GBKA 2840–2842; LVVA 4011-1-1773.

²⁹ DbBL, lk 217.

oli pärit Groß-Glogaust Alam-Sileesias. Õppinud ja doktorikraadi omandanud Halles, sai temast 1734. aastal Riia garnisoni arst, 1735 teine ja arvatavasti 1751 esimene linnafüüsikus. 1759, kaua aega pärast kõigi oma laste sündi, nimetati ta keisrinna Jelizaveta Petrovna poolt õuenõunikuks. Doktor von Graf oli teaduslike huvidega mees. Kuramaa hertsogi Ernst Johanni soovil tegi ta esimesena keemilisi katseid Bärbele (sks Barbern) raviallika veega ja publitseeris tulemused 1761. aastal Riia kuulutustelehe õpetatud lisades.³⁰ Recke ja Napiersky fikseerisid ta õpetlasena oma leksikonis.³¹ Ka oli doktor von Graf tütarlaste hariduse toetaja – 1756 annetas ta raha Tartu tütarlastekoolile.³² Isa ja vanaisa elukutsed viitavad, et esimesena luulekogu mahus luuletusi avaldanud liivimaalanna pärines sotsiaalsest keskkonnast, mis oli juba sajand varem ühe, küll juhuluuletajanna esile toonud. Ka 1683. aastal oma öde ja tolle meest abiellumise puhul õnnitlenud riialanna Gertrud Cahlen oli Riia garnisoni arsti tütar.³³ Arstide ring ongi vanim kahtluseta kindlaks määratav miljöö, kust balti naisluuletajaid esile kerkis.

Nüüd tekib küsimus, kes neist kolmest Benjamin Theophil von Grafi tütrest võis olla Hupeli „Põhja mistsellides“ luuletusi avaldanud „kõrgemast seisusest liivimaalanna“. Siin aitavad edasi Läti Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu RARA-osakonnas säilitatavad baltisaksa ajaloolase August Buchholtzi käsikirjalise entsüklopeedia „Materialien zur Personenkunde der Ostsee Provinzen“ („Materialien zur Personenkunde der Ostsee Provinzen“) köited. Sealt saame teada, et vanim õdedest, Catharina Elisabeth, oli kaks korda abielus: kõigepealt õigusdokter Abraham Gottlob Winkleriga (1720–1762), kes oli üks Riia kuulutustelehe väljaandjatest, ja

³⁰ Rigische gelehrte Anzeigen, 1761, nr 3, lk 17–21; nr 4, lk 25–29. Vt ka: I. Brennsohn. Die Aerzte, lk 178.

³¹ Johann Friedrich von Recke, Karl Eduard Napiersky (toim.). Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. II. Mitau, 1829, lk 86; T. Beise. Allgemeines, lk 223.

³² Eesti Ajalooarhiiv (edaspidi EAA) 995-1-28274, L 7v.

³³ K. Kaur. Dichtende, lk 57–62.

hiljem ülemmaakohtusekretär Wilhelm Gottlieb Wildbergiga.³⁴ Tema oli seega kolleegiumiassessor Wildbergi abikaasa, keda Hupel ühes ülaltsiteeritud kirjas tervitada lasi, ning ta polnud 1781. aastal sugugi mitte enam preili. Ka Barbara Gottlieb ei tule kõne alla, sest nagu ka ta vend Ludolph August suri ta juba lapsena – 11. augustil 1748.³⁵ Üle jääb ainult Johanna, või nagu Buchholtz teda nimetab – Sophia Regina. Ja tõepoolest, ta abiellus alles 1788. aastal Johann Andreas Keßleriga, kes suri 5. novembril 1798 Kaaveres (sks Kawershof) Põltsamaa lähedal. Buchholtz viitab tema abikaasa surmadaatumile ja -koha puhul küll Dörptsche Zeitungis 1798. aasta 91. numbrile, mida Eesti-Läti kogudes säilinud ei ole, kuid Põltsamaa kirikuraamat kinnitab seda infot.³⁶ Sama kirikuraamatu hilisem kõide on jäädvustanud ka, et daam elas pärast mehe surma veel seitse ja pool aastat Kaaveres ja suri 11. juunil 1806. Muide, ka Põltsamaa kirikuraamat ei anna tema eesnime, vaid lihtsalt nimekuju „... von Graaf“.³⁷ Hupeli kirjavahetuse põhjal võib aimata, et daam liikus Põltsamaa kandis juba mõned aastad enne abiellumist. Võimalik, et sel ajal tutvus ta teistegi Põltsamaa kultuuritegelastega ja luuletus Findeiseni väljaandes võib seega tõepoolest pärineda sama autori sulest, kes andis välja nii „Ühe kõrgemast seisusest liivimaalanna mitmesuguseid luuletusi ja laule“ kui ka näitlejanna Charlotte Esther Brandest ülistanud, ilmselt anonüümse Riia luuletuse.

Mõnevõrra lähemat kajastamist väärisksid ka Regina von Grafi (20.09.1742–11.06.1806) luuletuste avaldamise asjaolud ja vastukajade neile, ehkki Indrek Jürjo on neist juba lühemalt juttu teinud.³⁸

Esimese järelepärimise luuletuste avaldamiseks näib Hupel olevat saanud 1780. aasta kevadel. Oma kirjas 31. märtsist 1780 selgitab ta Jakob Benjamin Fischerile: „Tegelikult ei ole luuletused ette nähtud mu põhja mistsellide jaoks, kus peaksid koha leidma vaid kaastööd Vene-, Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ajaloost,

³⁴ A. Buchholtz. Materialien, 15G1, lk 73.

³⁵ Samas.

³⁶ Samas, 15G1: 73 ja K231: 268; EAA 1168-2-10, L 971.

³⁷ EAA 1168-2-11, L 479.

³⁸ Vt I. Jürjo. Liivimaa, lk 284–286.

maateadusest, põhiseadusest, ka õigusosalased teated jne. Juhul kui luuletused on ilusad ja Te soovite nende teatavakstegemist, siis teeksin ettepaneku lisada nad üksikult mõne numbri lõppu kui ühe kohaliku ande viljad või teha sel otstarbel terve number või anda nad trükki omaette teosena, ilma et keegi saaks teada, kes on tagasihoidlik autor.“³⁹

5. mail 1780 uuris Hupel siiski, kas ta võib luuletuste eessõnas avalikkusele teada anda, et tegemist on kohaliku toodanguga ja koguni naisautori sulest.⁴⁰

Nagu selgub Hupeli kirjast 29. maist 1780, jõudsid Regina von Grafi luuletused temani Jakob Benjamin Fischeri kirja lisana 26. mail 1780. Aupaklikult vastab ta: „Heasoovlikem õilsaim söber, röömuga tõttan Teile teatama Teie 12. mail kirjutatud kirja, mille ma sain 4 päeva eest, ja sellega kaasas olnud luuletuste kättesaamisest. Vastuseks viimaste autorile lisan oma kirjale lehe, mille palun tolele üle anda; ühtlasi aga toetada minu selles väljendatud soovi, nimelt et see juba ammu vormist välja läinud, kunagi tugeva luuletaja või pigem luulekunsti austaja kiiruga visandatud leht koheselt põletataks. Luuletused oli mul võimalik läbi lugeda vaid kiirustamisi. Mõnede puhul ei leidnud ma midagi ette heita; mõnede puhul tahaksin ehk siiski kasutada mulle antud luba ja volitust siin ja seal mõnd sõna muuta, kus liiga tugev elisioon või liigselt kõrvalekalduv sõna võiksid anda väiklastele kriitikutele põhjust ebaõiglasteks hinnanguteks; põhja mistsellide juuninumbrid, igauks umbes 30 poognat, on valmis ja ootavad hr Hartknochi⁴¹ saabumist. Kolmandas või neljandas või ka korraga mõlemas, mis peaksid – varsti – trükki saadetama, tahan luuletused **kõik koos** [Hupeli esiletõste, K. K.] avaldada.“⁴²

Seejärel kui Hupelil on olnud võimalus preili von Grafi luuletustega mitu kuud lähemalt tutvuda, teeb ta oma kirjas 11. augustist

³⁹ LVVA 4038-2-382, L 123.

⁴⁰ LVVA 4038-2-382, L 137–138 *resp.* Indrek Jürjo. Aufklärung im Baltikum. Leben und Werk des livländischen Gelehrten August Wilhelm Hupel (1737–1819). Köln; Weimar; Wien, 2006, lk 244 *resp.* I. Jürjo. Liivimaa, lk 285.

⁴¹ Johann Friedrich Hartknoch (1740–1789) – Riia kirjastaja, kes Hupeli „Põhja mistsellide“ kõrval andis välja ka Kanti ja Herderi teoseid.

⁴² LVVA 4038-2-382, L 141–143.

1780 ettepaneku siiski mitte kõigi, vaid ettevaatusabinõuna üksnes valitud luuletuste avaldamiseks. „Täna Teid väga mulle osaks saanud lahke usalduse eest; ma ei kuritarvita seda. Niipea kui mul on teateid põhja mistsellide esimese kahe numbri äratrükkimisest, saadan teele kolmanda ja neljanda, kus luuletused leiavad oma koha. Et kõigepealt publiku meelsust ja poolehoidu uurida, pean õigeaks prooviks vaid mõned teatavaks teha. Võib-olla ma saadan Teile kunagi hiljem mõned koos minu ebaoluliste kahtlustega tagasi või muudan neis mulle antud loa kohaselt ise mõningaid väljendeid, mida mõni range kriitik kui liiga karedaid või riimi reeglite vastu eksivaid laita võiks.”⁴³

Luuletuste trükkiminek jäi aga venima, seda osalt Hupeli muude ülesannete, osalt aga selle tõttu, et viivitus oli ärilistel kaalutlustel kasulik, nagu selgub järgmisest luuletusi puudutavast kirjast 20. jaanuarist 1781: „Juuninumbrid on mihkklipäevast saadik Leipzigi valmiskujul ootamas, kuid nad antakse ära alles kaheksandal, kuna see olevat raamatupidaja jaoks kasulik. Kolmas, milles on luuletused, läheb kõige varem alles 3 nädala pärast Leipzigi, et [...] nagu ma loodan, lihavõteteks või kohe peale seda, valmis olla. [...] Enamik luuletusi ilmub muutmata kujul. Vaid mõnedes kohtades, kus ebaõige silbimõõt või karedavõitu sõnakasutus võinuks põhjustada laitust, kasutasin mulle antud luba. Mõned vähesed luuletused, milles liiga palju kiriklikku, jätsin välja.”⁴⁴

Viide trükkimisele Leipzigi viib mõttele, et üks põhjusi, miks Regina von Graf oma luuletused just nimelt Hupelile saatis, võis peale asjaolu, et Jakob Benjamin Fischeril oli Hupeliga isiklik kontakt, olla see, et „Põhja mistselle“ trükiti toona tähtsaimas Saksa raamatukaubanduskeskuses Leipzigi ja Liivimaa luuletajanna võis taotleda oma loomingu levikut koduprovintist kaugemalgi. Väljavaade, et ta luuletused võiksid ilmuda alles pärast lihavõttemessi, ei saanud olla sel juhul kuigi meeldiv, kuna pärast messi oli saksa kirjandusavalikkuse tähelepanu palju raskem pälvida. Järgmisest kirjast, 5. veebruarist 1781, jääb aga mulje, et luuletused saadeti

⁴³ LVVA 4038-2-382, L 145–147.

⁴⁴ LVVA 4038-2-382, L 150–152.

Saksamaale vaid veidi aega enne messi algust: „Kaks esimest numbrit pani hr Hartknoch minu tungival palvel postiga teele ja läkitas mulle; kuid ainult ühe eksemplari. Ülejäänud tulevad ilmselt alles enne lihavõttemessi; kuna selleks ajaks, kui vähegi võimalik, on ühtlasi valmis ka kolmas number, milles on luuletused.“⁴⁵

Üksainus autorieksemplar jõudis Regina von Grafini alles sügisel. 11. septembril 1781 kirjutas Hupel Fischerile: „Lahkeim söber, et Põh. Mists. 3. number on jõudnud nüüdseks minuni, siis tõttan Teile siinkohal saatma 2 eksemplari, ühe Teile ja teise autorile, kelle luuletused seal seisavad. Meeleldi oleksin saatnud rohkem eksemplare, kuid kartus, et seeläbi võiks tekkida ajendeid oletusteks ja vastu mu tahtmist võiks midagi avalikuks tulla, hoiab mind tagasi. Olge nii kena ja palun andke see eksemplar minu siira austuse kinnitusega üle; mulle aga kinkige oma lahket heatahtlikkust edaspidigi.“⁴⁶

Hupeli järgmises kirjas, milles luuletusi mainitakse, on juttu juba nende vastuvõtust. 10. detsembril 1781 kirjutab ta: „3. numbri preili v... luuletused leiavad siinkandis suurt poolehoidu: rõõmusetatakse, et üks liivimaalanna põhjamaalaste au ka selles vallas, välismaalaste vildakate hinnangute vastu, nii kaunilt jalule seab. Üks sünnilt eestimaalane on hakanud mõnele neist luuletustest looma meloodiaid, mille kavatsen avaldada mõnes järgnevas numbris.“⁴⁷ Millised on hinnangud Riias? Arvatavasti soovivad: ühe preili töö võib juba enne, kui seda nähaksegi, arvestada soodsa eelhoiakuga. Soovitage mind sellele võrratule isikule, kelle silueti Te mulle saatsite.“⁴⁸ Kahjuks ei ole Jakob Benjamin Fischeri arvamus säilinud. Kuid arvestades rektor Snelli lühikest sissekannet, mis preili von Grafiga seoses „Mitmesuguseid luuletusi“ ei maini, õnnestus tagasihoidlikul daamil oma anonüümsus siiski suuresti säilitada, ehkki paistab olevat olnud teada tõsiasi, et Regina von Graf luuletamisega tegeles.

⁴⁵ LVVA 4038-2-382, L 154–155.

⁴⁶ LVVA 4038-2-382, L 173–174.

⁴⁷ Eestimaalase kiri ilmus ajakirjas Nordische Miscellaneen, 1783, nr 7, lk 267–268. Sealt ilmneb, et ta andis luuletuste viisistamise tellimuse ühele Peterburi muusikule.

⁴⁸ LVVA 4038-2-382, L 178–179.

Paraku näib see teadmine Recke ja Napiersky leksikoni kokkuseadmise ajaks olevat juba unustuse hõlma vajunud, mis läks tagasihoidlikule luuletajale maksma koha baltisaksa ja üldisemalt Balti kirjandusloos, kuhu ta Balti naistest esimeste seas luulekogu mahus luuletusi avaldanud naisena kindlasti kuuluma peaks. Tähtsusetu ei ole luuletaja isiku tuvastamine ka Eesti kirjandusloo seisukohast, kuivõrd tegu on „Eestimaa poeetilises antoloogias“ („E(h)stländische poetische Blumenlese“, 1779–1780) oma luuletusi avaldanud sakslanna Sophie Albrechti kõrval ühega vähestest naistest, kes siinmail luuletusi avaldas; erinevalt Sophie Albrechtist ta ka elas märkimisväärse osa oma elust Eestis. Ja *last but not least*, vaadeldes eesti varaste luuletajate, nagu Lydia Koidula loomingu motiivistikku, võib näha, et siin on olemas kihistused, mida võib leida juba Regina von Grafi luulest,⁴⁹ nii et me võime temas näha ka üht eesti naisluule eelkäijatest.

Uurimus on valminud ETF grandil nr 9178 raames.

DIE LIVLÄNDISCHE DICHTERIN FRÄULEIN
VON GRAF UND DIE HINTERGRÜNDE DER
VERÖFFENTLICHUNG IHRER GEDICHTE IN AUGUST
WILHELM HUPELS *NORDISCHE MISCELLANEEN* (1781)

Zusammenfassung

1781 erschien im 3. Stück von August Wilhelm Hupels periodischer Schrift *Nordische Miscellaneen* eine aus 20 Gedichten bestehende Gedichtauswahl *Vermischte Gedichte und Lieder einer Liefländerin von Stande*. Es handelt sich hierbei um die nachweislich erste im

---

⁴⁹ K. Kaur. Dichtende, lk 283–284.

Druck erschienene Gedichtsammlung einer Livländerin, deren Name im Unterschied zu zwei Kurländerinnen, die kurz davor ebenfalls anonym Gedichtbände veröffentlicht haben (Benigna Gottlieb, Herzogin von Kurland (1777); Elisa von der Recke (1780)), lange Zeit unbekannt geblieben ist. Man findet ihren Namen weder in deutschbaltischen Literaturgeschichten, noch in Literaturlexika.

Einen ersten Versuch zur Feststellung der bescheidenen Verfasserin, die Hupel keine Erlaubnis zur Bekanntmachung ihres Namens erteilt hat, unternahm der estnische Historiker Indrek Jürjo in seiner Monographie dt „Aufklärung im Baltikum. Leben und Werk des livländischen Gelehrten August Wilhelm Hupel (1737-1819)“ (Böhlau, 2006). Aufgrund des Briefwechsels von Hupel mit Jakob Benjamin Fischer (1731–1793), einem Rigaer Waisenbuchhalter und Beiträger der *Nordischen Miscellaneen*, der die Gedichte der Livländerin an Hupel vermittelte, konnte er die Autorin als ein “Fräulein von Graf” identifizieren.

Der Artikel präsentiert dem estnischen Publikum die Ergebnisse eines eingehenderen Identifizierungsversuchs der Livländerin (Johanna Regina von Graf, 20.09.1742 Riga – 11.06.1806 Kawershof bei Oberpahlen), deren Gedichte ich in der Zeitschrift *Keel ja Kirjandus* (2011/9–8, S. 621–624) vorgestellt habe und gibt eine detailliertere Übersicht der Veröffentlichungsumstände. Den deutschen Leser weise ich an meine Monographie *Dichtende Frauen in Est-, Liv- und Kurland. Von den ersten Gelegenheitsgedichten bis zu den ersten Gedichtbänden* (Tartu, 2013).